

Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 25, No. 3 (2019), str. 9-22

UDK 316.644:376.1-056.26/.36(497.6)
159.942.072-057.875(497.6)
316.614-056.26/.36-053.2
Originalni naučni rad – Empirical studies
Primljen – Received: 27.11.2019.
Prihvaćen – Accepted: 22.12.2019.

Nivo (ne)lagodnosti budućih specijalnih edukatora u kontaktu sa osobama s ometenošću*

Slobodan BANKOVIĆ^{1,**}, Branislav BROJČIN¹, Andrijana BAKOČ²

¹Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijanu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

²Univerzitet u Istočnom Sarajevu – Medicinski fakultet, Foča, Bosna i Hercegovina

Uključivanjem osoba sa ometenošću u zajednicu prepoznata je važnost verovanja i stavova profesionalaca prema ometenosti, kao ključnih faktora u obezbeđivanju kvalitetnih usluga ovim osobama. Kada su u pitanju negativni stavovi prema osobama s ometenošću, u osnovi ovih stavova može biti osećaj nelagodnosti koji se dovodi u vezu sa osećanjem neinformisanosti i nesigurnosti u pogledu ponašanja ili očekivanja od osobe s ometenošću tokom kontakata s njom.

Cilj ovog rada je da se utvrdi nivo nelagodnosti kod studenata studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija u pogledu interakcija s osobama s ometenošću.

Istraživanjem je obuhvaćeno 45 studenata (41 ženskog i četiri muškog pola) završne godine studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija Medicinskog fakulteta u Foči. Starost ispitanika je bila u opsegu od 21 do 28 godina (AS = 22,49, SD = 1,49). Za procenu nivoa nelagodnosti korišćena je podskala Nelagodnost i strah, izdvojena u okviru srpske adaptacije Skale interakcije sa osobama s ometenošću (Interaction with people with a disability scale, Gething, 1991).

* Članak predstavlja rezultat rada na projektima „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću”, broj 179017, i „Kreiranje protokola za procenu edukativnih potencijala dece sa smetnjama u razvoju kao kriterijuma za izradu individualnih obrazovnih programa”, broj 179025, čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Slobodan Banković, slobodan2008@yahoo.com

Prosečne vrednosti skorova dobijene na podskali Nelagodnost i strah kretale su se u rasponu od 1,0 do 3,6 ($AS = 1,87$, $SD = 0,60$). Rezultati sugerišu da se ispitanici, u proseku, osećaju prijatno u interakciji s osobama s ometenošću. Varijable, poput uzrasta, učestalosti kontakata, prisustvovanje časovima u redovnim odeljenjima, obima formalne obuke u oblasti inkluzivnog obrazovanja, smeru i godine upisa, nisu se pokazale kao značajne za nivo nelagodnosti.

Zabeleženi nizak nivo nelagodnosti predstavlja ohrabrujući rezultat kada je u pitanju odnos ispitivanih studenata prema osobama s ometenošću. Kako bi se dobio adekvatniji uvid u nivo (ne)lagodnosti budućih specijalnih edukatora u kontaktima sa osobama s ometenošću, budućim istraživanjima trebalo bi obuhvatiti studente različitih godina, ali i studente specijalne edukacije i rehabilitacije koji se školuju na različitim fakultetima.

Ključne reči: nelagodnost, ometenost, socijalne interakcije, specijalni edukatori, studenti

Uvod

Osobe s ometenošću kreću se u okviru tri društvena kruga, koja se razlikuju po nivou bliskosti. Prvi, unutrašnji krug, čine rođaci, prijatelji i vršnjaci. Drugi, centralni krug se odnosi na profesionalce koji pružaju različite usluge ovim osobama. Treći, spoljni krug uključuje širu javnost (Antonak & Livneh, 1988, prema Tait & Purdie, 2000). Kako se profesionalci, uključujući i nastavnike, nalaze u centralnom krugu, oni predstavljaju sponu između osobe s ometenošću i članova druga dva društvena kruga. Ovo posredovanje postaje sve značajnije u kontekstu inkluzivnog obrazovanja (Tait & Purdie, 2000), pri čemu je sa uključivanjem osoba sa ometenošću u zajednicu prepoznata važnost verovanja i stavova profesionalaca prema ometenosti, kao ključnih faktora u obezbeđivanju kvalitetnih usluga ovim osobama (Forlin, Jobling, & Carroll, 2001).

Negativni stavovi nastavnika prema osobama s ometenošću vode ka nižim očekivanjima, što za posledicu ima smanjivanje prilika za učenje. Time započinje „začarani krug” daljeg smanjivanja postignuća i dodatnog snižavanja očekivanja (Forlin, Tait, Carroll, & Jobling, 1999), pa stoga pojedini autori naglašavaju važnost razvoja pozitivnih stavova kod studenata nastavnčkih fakulteta od samog početka njihovog profesionalnog razvoja (Tait & Purdie, 2000).

Među stručnjacima koji svakodnevno participiraju u životu osoba s ometenošću, jesu i specijalni edukatori. Ovi stručnjaci održavaju već pomenutu vezu između osobe i članova druga dva društvena kruga, ali su istovremeno i u kontaktu sa drugim stručnjacima, poput nastavnika, psihologa, socijalnih radnika, medinskog osoblja (Бројчин, Павловић, Мاستило, & Глумбић, 2015). Specijalni edukatori preuzimaju različite uloge u inkluzivnom obrazovanju (videti Brojčin, 2013), pri čemu rezultati nekoliko istraživanja ukazuju na to da pozitivni stavovi ovih stručnjaka, koji su direktno ili indirektno uključeni u pružanje podrške učenicima s ometenošću u redovnim odeljnjima, imaju pozitivan efekat i na pozitivne stavove nastavnika koji sa njima saraduju (videti Бројчин и сар., 2015).

Kada su u pitanju negativni stavovi prema osobama s ometenošću, u osnovi ovih stavova može biti osećaj nelagodnosti koji se dovodi u vezu sa osećanjem neinformisanosti i nesigurnosti u pogledu ponašanja ili očekivanja od osobe s ometenošću tokom kontakata s njom. Nadalje, nelagodnost u kontaktima sa osobama s ometenošću odražava i stepen ophrvanosti osećanjima sopstvene ranjivosti, kao i svesti da bi i sami mogli imati ometenost (Gething & Wheeler, 1992).

Prethodni kontakt sa osobama s ometenošću jeste jedan od faktora koji se najčešće dovodi u vezu sa pomenutim reakcijama. Naime, negativnije reakcije imaju osobe koje su imale manje prethodnih kontakata (Gething & Wheeler, 1992). Na primer, Forlin i saradnici (Forlin, Fogarty, & Carroll, 1999) pronalaze nisku, ali statistički značajnu korelaciju između učestalosti kontakata i pojedinih faktora u okviru Skale interakcije sa osobama s ometenošću. Više kontakata sa osobama s ometenošću bilo je praćeno nižim nivoom nelagodnosti, neodređenosti i straha kod ispitivanih studenata nastavničkih fakulteta. Budući nastavnici, koji su imali svakodnevni kontakt sa osobama s ometenošću, imali su značajno niži nivo nelagodnosti, neodređenosti i straha u odnosu na one čiji su kontakti s osobama s ometenošću bili ređi (jednom nedeljno, mesečno, tromesečno ili ređe od toga) (Forlin et al., 2001). Osim toga, pronalazi se da sa protokom semestra dolazi do opadanja ovih negativnih reakcija, pa su se tako u jednom od istraživanja studenti nastavničkih fakulteta na kraju semestra osećali manje nelagodno, nesigurno, uplašeno i ranjivo u kontaktu sa osobama s ometenošću u odnosu na početak semestra. Međutim, oni su istovremeno pokazivali manje saosećanja prema ovim osobama (Campbell, Gilmore, & Cuskelly, 2003).

Hejstings i saradnici (Hastings, Hewes, Lock, & Witting, 1996) ističu važnost obezbeđivanja direktnih kontakata sa decom s ometenošću tokom studija, ukazujući na to da tradicionalne obuke studenata nastavnčkih fakulteta, zasnovane na davanju informacija o ometenosti, dovode do povećanja znanja, ali imaju mali uticaj na promenu stavova prema ometenosti. Ovi autori, slično kao u prethodno pomenutim studijama, pronalaze da studenti nastavnčkog fakulteta koji su imali više kontakata sa učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama (jednom mesečno ili češće od toga) imaju pozitivnije viđenje dece sa posebnim obrazovnim potrebama i pozitivnije emocionalne odgovore u pogledu interakcije s njima u odnosu na ispitanike koji nisu imali kontakte ili su ih imali retko (manje od jednom u tri meseca).

Pored obezbeđivanja potrebnih znanja, kako bi došlo do razvoja pozitivnih stavova i umanjivanja nelagodnosti, potrebno je da obuke omoguće i sticanje direktnih strukturisanih iskustava s decom s posebnim obrazovnim potrebama u školskom okruženju (Forlin et al., 1999) ili direktnih kontakata s osobama s ometenošću u zajednici (Campbell et al., 2003; Carlson & Witschey, 2018). Istraživanje kojim su obuhvaćeni studenati medicinskog fakulteta pokazuje da i kratki programi, koji obezbeđuju direktno iskustvo, imaju pozitivan efekat na promenu stavova, odnosno smanjivanje nelagodnosti (Tracy & Iacono, 2008).

U jednom od istraživanja, vrsta kontakata sa osobom s ometenošću je takođe imala značajan efekat na nivo nelagodnosti. Budući nastavnici, koji su navodili da su imali kontakte sa braćom/sestrama ili oni koji su imali kontakt sa različitim osobama s ometenošću, imali su niži nivo nelagodnosti u odnosu na ispitanike koji su kontakte imali sa prijateljem, roditeljima ili drugima (Forlin & Engelbrecht, 1998).

Učestalost (i vrsta) kontakata nije jedina varijabla koja se dovodi u vezu sa nivoom nelagodnosti u interakcijama s osobama s ometenošću kada je reč o pripremanju budućih profesionalaca koji će raditi s ovim osobama. Tako, na primer, istraživanja ukazuju i na značaj pola, uzrasta, godine studija, mada dobijeni rezultati nisu sasvim dosledni.

Na primer, u jednom istraživanju zabeležena je niska, ali značajna korelacija između pola i saosećanja prema osobama s ometenošću, pri čemu su ispitanice pokazivale veće saosećanje u odnosu na ispitanike, dok su korelacije uzrasta i nivoa obrazovanja sa faktorima u okviru Skale interakcije sa osobama s ometenošću bile sasvim zanemarljive (Forlin, Fogarty, & Carroll, 1999). U drugom radu, stariji studenti (30 ili više godina) pokazuju

niži nivo nelagodnosti u kontaktima u odnosu na mlađe kolege (Forlin et al., 2001), koji, s druge strane, pokazuju viši nivo saosećanja u odnosu na starije kolege. Lu (Loo, 2001), takođe, pronalazi da ispitanice imaju niži nivo nelagodnosti u odnosu na ispitanike. Međutim, u jednoj domaćoj studiji nisu registrovne značajne polne razlike između studenata specijalne edukacije i rehabilitacije, ali ni razlike među studentima različitih godina studija, u odnosu na neprijatnost u kontaktima sa osobama s ometenošću (Бројчин и сар., 2015). U drugom istraživanju, iako se beleži zanemarljiv efekat godine studija na nivo nelagodnosti u kontaktu sa osobama s ometenošću, studenti završne godine studija nastavnčkih fakulteta su ipak imali nešto niži nivo nelagodnosti (Forlin et al., 1999). Drugi autori, takođe, pronalaze viši nivo prijatnosti u kontaktu s osobama s ometenošću kod studenata viših godina studija (npr. Beckwith & Matthews, 1994).

Iako je uloga koju će budući specijalni edukatori imati u okviru inkluzije osoba s ometenošću vrlo značajna, kao što je već pomenuto, istraživanja kojima su obuhvaćeni studenti specijalne edukacije prilično su retka. U jednom do tih istraživanja obuhvaćeni su studenti završne (četvrte) godine studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija osoba s teškoćama u mentalnom razvoju, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu. Oni su na kraju završne godine popunjavali Skalu interakcije sa osobama s ometenošću. Generalno, rezultati ukazuju na vrlo nizak nivo nelagodnosti u kontaktima, s jedne strane, i visok nivo saosećanja u inetrakciji s osobama s ometenošću, s druge (Brojčin, Banković, Glumbić, & Kaljača, 2014). U drugoj studiji, kojom su obuhvaćeni studenti prvog ciklusa studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija, Medicinskog fakulteta u Foči, iako su odgovori ispitanika bili u rasponu od gotovo potpune prijatnosti do blage neprijatnosti, polovina studenata se u kontaktu s osobama s ometenošću oseća donekle prijatno. Za razliku od ranije pomenutih studija, koje ističu značaj kontakata, učestalost kontakata nije značajno korelirala sa nivoom nelagodnosti, odnosno prijatnosti u socijalnim interakcijama (Бројчин и сар., 2015).

Cilj

Cilj ovog rada je da se utvrdi nivo nelagodnosti kod studenata studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija u pogledu interakcija s osobama s ometenošću.

Metod

Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno 45 studenata (41 ženskog i četiri muškog pola) završne (četvrte godine) studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija Medicinskog fakulteta u Foči, Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Starost ispitanika je bila u opsegu od 21 do 28 godina ($AS = 22,49$, $SD = 1,49$). Uzorkom su obuhvaćeni studenti dva smera u okviru pomenutog studijskog programa: Logopedija i surdoaudiologija ($n = 20$) i Razvojni poremećaji ($n = 24$). Za jednog ispitanika nisu postojali podaci o smeru. U uzorak su uključene dve generacije studenata završne godine: 27 studenata (jedan muškog i 26 ženskog pola) koji su četvrtu godinu upisali školske 2018/2019. godine i 18 studenata (tri muškog i 15 ženskog pola) koji su četvrtu godinu upisali školske 2019/2020. godine.

Gotovo svi ispitanici (97,8%) imali su kontakt s osobama s ometenošću, bez obzira na okruženje u kome se kontakt dogodio. Nešto više od trećine ispitanika (35,6%) imalo je kontakt najmanje jednom mesečno, 24,4% jednom nedeljno, 20% jednom u tri meseca, ređe od jednom u tri meseca 17,8%, a samo 2,2% studenta je navelo da je kontakt imalo dnevno. Najveći broj ispitanika (77,8%) kontakt je imao sa korisnikom određene ustanove/usluge (na primer: učenikom, članom udruženja), u manjem broju slučajeva (20%) sa kolegom/koleginicom sa fakulteta, a vrlo retko sa prijateljem (6,7%) ili bliskim članom porodice (4,4%), pri čemu su ispitanici mogli da zaokruže više ponuđenih odgovora na pitanje s kim su najčešće kontaktirali kada su u pitanju osobe s ometenošću.

Većina studenata (93,3%) saopštava da je tokom dosadašnjih studija imala predmete koji su bar delom ili u celini uključivali sadržaje u vezi sa inkluzijom. Kada je u pitanju formalna obuka u okviru inkluzivnog obrazovanja, na primer, na fakultetu, seminarima, radionicama, 22,2% ispitanika navodi da nije imao takvu obuku, 53,3% da je imao veoma malo takve obuke, 24,4% da je u umerenom stepenu imao obuku, dok nijedan ispitanik nije naveo da je imao mnogo obuke. Od ukupnog broja ispitanika, 35 (77,8%) saopštava da je imalo priliku da prisustvuje časovima u redovnom odeljenju u koje su uključeni učenici sa posebnim obrazovnim potrebama/ometenošću. S druge strane, samo je pet ispitanika (11,1%) imalo iskustva u pružanju direktne podrške učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama u redovnom odeljenju.

Instrumenti

U istraživanju je korišćena Skala interakcije sa osobama sa ometenošću (*Interaction with people with a disability scale – IDP*, Gething, 1991), namenjena ispitivanju nivoa nelagodnosti koji ispitanici osećaju u kontaktu s osobama s ometenošću. Skalu čini 20 stavki na koje ispitanik odgovara zaokruživanjem jedne od ponuđenih ocena na šestostepenoj skali Likertovog tipa (ocene 1 – „apsolutno se ne slažem”; ocena 2 – „ne slažem se”; ocena 3 – „donekle se ne slažem”; ocena 4 – donekle se slažem; ocena 5 – „slažem se”; ocena 6 – „apsolutno se slažem”). Ukupan skor na skali izračunava se sabiranjem ocena na svim stavkama skale, uz prethodno obrnuto skorovanje tri ajtema. Viši skorovi ukazuju na veću nelagodnost u interakciji s osobama s ometenošću. Proverom interne konzistentnosti Skale u celini, utvrđena je zadovoljavajuća vrednost Kronbahove alfe ($\alpha = 0,76$).

S obzirom na to da neki autori dovode u pitanje korišćenje ukupnog skora, jer on može maskirati različite aspekte stavova prema osobama s ometenošću (MacLean & Gannon, 1995), pri čemu među istraživačima ne postoji saglasnost oko broja faktora koji čine Skalu, ali i ajtema koji čine određeni faktor (videti Bakoč, Kalajdžić, Brojčin, & Glumbić, 2018), opredelili smo se za korišćenje dvofaktorskog rešenja koje je dobijeno u okviru srpske adaptacije Skale na uzorku od 462 studenata Medinskog fakulteta u Foči (Bakoč i sar., 2018), fakulteta koji su pohađali i naši ispitanici. Na osnovu faktorske analize, Bakoč i sar. (2018) su izdvojili dva faktora, odnosno dve podskale: *Empatiju* (osam ajtema: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8 i 13) i *Nelagodnost i strah* (devet ajtema: 6, 9, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20). Iako je interna konzistentnost u tom istraživanju bila zadovoljavajuća za obe podskale, u našem istraživanju samo je druga podskala, *Nelagodnost i strah*, imala zadovoljavajuću Kronbahovu alfu ($\alpha = 0,73$), dok je podskala *Empatija* imala nisku pouzdanost ($\alpha = 0,53$). S obzirom na nisku pouzdanost, ali i nalaze pojedinih autora koji ukazuju na to da pet ajtema, koji u istraživanju Bakoč i saradnika pripadaju dobijenoj podskali *Nelagodnost i strah* (9, 11, 12, 17 i 18), čine suštinski deo Skale interakcije sa osobama s ometenošću (videti Iacono et al., 2009), u daljim analizama koristićemo samo podskalnu *Nelagodnost i strah*. Ovu podskalnu reprezentuju stavke, poput: „Trudim se da moji kontakti sa tim osobama budu što kraći i da se što prije završe”, „Plašim se da gledam osobu s ometenošću direktno u lice”.

Posebnim socio-demografskim upitnikom, konstruisanim za potrebe ovog istraživanja, dobijeni su podaci o polu, starosti ispitanika, studijskom

programu, prethodnoj formalnoj obuci u oblasti inkluzivnog obrazovanja, obrazovnim sadržajima u vezi sa inkluzijom u okviru odslušanih predmeta na fakultetu, prisustvovanju časovima u redovnim odeljenjima i pružanju direktne podrške učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama, dužini takvog iskustva, kontaktu s osobama s ometenošću bez obzira na okruženje, učestalosti i vrsti kontakta.

Studenti su, u zavisnosti od generacije, upitnike popunjavali na matičnom fakultetu, na predavanju na početku školske godine (2018, odnosno 2019. godine). Pre popunjavanja studentima je rečeno da je učestvovanje dobrovoljno i anonimno i date su im potrebne instrukcije.

Rezultati

Prosečne vrednosti dobijene deljenjem zbira skorova svih stavki podskale *Nelagodnost i strah* sa ukupnim brojem stavki na podskali kreću se u rasponu od 1,0 do 3,6 ($AS = 1,87$, $SD = 0,60$). Ukoliko se uzme u obzir to da viši skorovi ukazuju na veću nelagodnost u interakcijama s osobama s ometenošću, ali i mogućnost davanja ocena na šestostepenoj skali, bez neutralnog odgovora, rezultati sugerišu da se ispitanici, u proseku, osećaju prijatno u interakciji s osobama s ometenošću.

Kada je u pitanju učestalost kontakta, primenom Spirmanove korelacije ranga utvrđena je pozitivna korelacija, niskih vrednosti, između nivoa nelagodnosti i učestalosti kontakta s osobama s ometenošću (bez obzira na okruženje u kojima se ti kontakti javljaju), ali koja nije bila statistički značajna ($r_s = 0,257$, $p = 0,089$). Nadalje, primenom Man-Vitnijevog U testa nije registrovana značajna razlika u nivou nelagodnosti između studenata koji su imali prilike da prisustvuju časovima u redovnim odeljenjima, u koje su uključena deca sa posebnim obrazovnim potrebama/ometenošću, u odnosu na studente koji tu priliku nisu imali ($U = 150,5$ $p = 0,503$).

Ispitivanjem veze između obima formalne obuke koje su studenti imali u oblasti inkluzivnog obrazovanja i nivoa nelagodnosti nije utvrđena statistički značajna korelacija ($r_s = -0,024$, $p = 0,878$).

Poređenjem nivoa nelagodnosti kod studenata dva različita smera nije zabeležena značajna razlika među smerovima ($U = 202,5$ $p = 0,376$), pri čemu značajne razlike nisu registrovane ni između dve generacije studenata (upisanih u četvrtu godinu 2018. i 2019. godine) ($U = 226,5$ $p = 0,702$).

Uzrast ispitanika nije značajno korelirao sa nivoom nelagodnosti u interakcijama sa osobama s ometenošću ($r_s = 0,063$, $p = 0,679$).

Diskusija

Ovo istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se utvrdi nivo nelagodnosti kod studenata, studijskog programa Specijalna edukacija i rehabilitacija, u kontaktima sa osobama s ometenošću. Dobijeni vrlo nizak nivo nelagodnosti među ispitivanim studentima u saglasnosti je sa rezultatima drugih istraživanja kojima su takođe obuhvaćeni budući specijalni edukatori. Tako su, na primer, u ranije pomenutom istraživanju Brojčina i saradnika (2014), studenti Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu imali najniže skorove upravo na faktoru koji se odnosi na nelagodnost ($AS = 1,52$, $SD = 0,44$). Studenti specijalne edukacije i rehabilitacije, Medicinskog fakulteta u Foči, takođe su imali nizak nivo nelagodnosti, odnosno osećali su se donekle prijatno u interakcijama s osobama s ometenošću (Бројчин и сар., 2015).

S obzirom na to da je reč o studentima koji se školuju za zanimanja koja pripadaju „pomažućim profesijama”, ovakvi rezultati nisu iznenađujući. Oni koji se opredeljuju za rad sa osobama s ometenošću mogu inicijalno imati pozitivnije stavove prema ovoj populaciji. Takođe, treba imati u vidu da su našom studijom obuhvaćeni studenti završne godine fakulteta, pri čemu se i u drugim istraživanjima pronalazi niži nivo nelagodnosti kod studenata na višim godinama studija (npr. Beckwith & Matthews, 1994; Forlin et al., 1999), kao i pozitivan efekat znanja i iskustva koje studenti stiču tokom studija (Campbell et al., 2003). Dakle, moguće je da registrovani nizak nivo nelagodnosti rezultat prethodnog znanja, ali i određenog iskustva koje su studenti stekli tokom prethodnih godina studija.

Međutim, ne možemo isključiti ni potencijalni efekat davanja socijalno poželjnih odgovora na dobijene rezultate. Na primer, Lu (Loo, 2001) pronalazi nisku, ali značajnu negativnu korelaciju ($r = -0,29$) između davanja socijalno poželjnih odgovora i nivoa nelagodnosti. Drugim rečima, viši nivo socijalno poželjnih odgovora, praćen je nižim nivoom nelagodnosti. Iako ima istraživača koji ne pronalaze značajnu vezu između pomenutih varijabli (npr. Beckwith & Matthews, 1994; Gething & Wheeler, 1992), izostanak procene davanja socijalno poželjnih odgovora predstavlja jedno od ograničenja ovog istraživanja.

Za razliku od prilično ujednačenih rezultata koji upućuju na značaj kontakata u pogledu smanjivanja osećanja nelagodnosti u interakcijama sa osobama s ometenošću (Campbell et al., 2003; Carlson & Witschey, 2018; Forlin, Fogarty, & Carroll, 1999; Forlin et al., 2001; Forlin, et al., 1999; Hastings et al., 1996), u našem istraživanju kontakt nije značajno korelirao sa nivoom nelagodnosti. Ovo donekle predstavlja iznenađujući rezultat. Moguće je da generalno niska učestalost kontakata može objasniti odsustvo značajne povezanosti sa nivoom nelagodnosti. Većina naših ispitanika je imala kontakt najmanje jednom mesečno ili ređe od toga, dok, na primer, pojedini autori upućuju na to da značajno niži nivo nelagodnosti imaju ispitanici koji svakodnevno ostvaruju kontakt sa osobama s ometenošću (Forlin et al., 2001). U našem uzorku to je bio samo jedan ispitanik. S obzirom na vrlo nizak nivo nelagodnosti koji smo dobili, kao i mali raspon tog nivoa, koji obuhvata pozitivni deo Likertove skale (prve tri ocene), moguće je da češći kontakti sa osobama s ometenošću nisu imali dodatni efekat na već generalno veoma pozitivne rezultate.

Možda bismo u istom svetlu mogli da tumačimo i izostanak značajnih razlika u nivou nelagodnosti između studenata koji su imali prilike da prisustvuju časovima u redovnim odeljenjima, u koje su uključena deca sa posebnim obrazovnim potrebama/ometenošću, u odnosu na studente koji tu priliku nisu imali. Hejstings i saradnici (Hastings et al., 1996) navode da se osobe opažaju na stereotipan način ukoliko se kontakt ostvaruje samo na međugrupnom nivou (npr. između budućih nastavnika/specijalnih edukatora, s jedne strane, i odeljenja učenika s teškćama u učenju, s druge), pri čemu takvi kontakti verovatno neće dovesti do promene negativnih stavova. Međutim, kada se kontakt ostvaruje na interpersonalnom nivou (npr. između dve osobe), negativni stereotip se može razbiti. Stoga je moguće da samo prisustvovanje časovima, bez neposredne interakcije s decom, ne omogućava kontakte na interpersonalnom nivou. Istraživanja, koja smo ranije pominjali, sugerišu da direktni, strukturisani kontakti mogu dovesti do smanjenja osećanja nelagodnosti. U našem uzorku samo je pet ispitanika imalo iskustva u pružanju direktne podrške učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama u redovnom odeljenju, tako da nismo mogli da proverimo da li ova vrsta kontakta i dužina takvog iskustva ima bilo kakav efekat na osećanje nelagodnosti/prijatnosti u interakcijama s osobama s ometenošću.

U istraživanju nismo pronašli značajnu vezu između obima formalne obuke koje su studenti imali u oblasti inkluzivnog obrazovanja i nivoa nelagodnosti. Autori koji su ispitivali efekat obuke na stavove, beleže veću sklonost

prema inkluziji kod nastavnika koji su smatrali da imaju više stručnosti u oblasti specijalne edukacije, nezavisno od toga da li su učestvovali u programu koji je bio usmeren na promovisanje inkluzivne prakse (Wilkins & Nietfeld, 2004). U istraživanju u kojem su se studenti na kraju semestra osećali manje nelagodno, nesigurno, uplašeno i ranjivo u kontaktu sa osobama s ometenošću u odnosu na početak semestra, osim omogućavanja direktnih iskustava, pružena je i formalna obuka koja je, između ostalog, bila usmerena na individualne razlike i inkluzivnu edukaciju, uz obezbeđivanje specifičnih informacija o atipičnom razvoju i ometenosti (Campbell et al., 2003). Iako su studenti u našem istraživanju navodili u kojoj meri su imali obuku u oblasti inkluzivnog obrazovanja, sam sadržaj i kvalitet te obuke nije uzet u obzir.

Analizom nastavnog plana i programa studenata različitih smerova (Logopedija i surdoaudiologija i Razvojni poremećaji), utvrđeno je da studenti ova dva smera imaju zajedničke predmete tokom prve dve godine studija, pri čemu se programi nisu suštinski menjali za dve generacije studenata obuhvaćene našim istraživanjem. Ta sličnost programa i informacija, ali i iskustva, koje dobijaju studenti, mogla bi da objasni odsustvo značajnih razlika u nivou nelagodnosti među studentima različitih smerova i generacija.

Iako pojedini istraživači ukazuju na postojanje uzrasnih razlika u pogledu nivoa nelagodnosti (Forlin et al., 2001), relativno uzak uzrasni opseg našeg uzorka, pri čemu je preko polovine ispitanika imalo 22 godine, može biti razlog nepostojanja značajne veze između uzrasta i nivoa nelagodnosti. Osim toga, mali broj ispitanika muškog pola, onemogućio nas je da ispitamo da li postoje polne razlike, što predstavlja još jedno ograničenje sprovedenog istraživanja.

Zaključak

Realizovano istraživanje pruža značajan uvid u to kako budući specijalni edukatori doživljavaju kontakte s osobama s ometenošću. Zabeleženi nizak nivo nelagodnosti predstavlja ohrabrujući rezultat kada je u pitanju odnos ispitivanih studenata prema osobama s ometenošću. Međutim, dobijeni rezultati se moraju tumačiti s oprezom s obzirom na to da su istraživanjem obuhvaćene samo dve generacije studenata specijalne edukacije i rehabilitacije, i to iste, završne godine. Kako bi se dobio adekvatniji uvid u nivo (ne)lagodnosti budućih specijalnih edukatora u kontaktima sa osobama s ometenošću, budućim istraživanjima trebalo bi obuhvatiti studente

različitih godina, ali i studente specijalne edukacije i rehabilitacije koji se školuju na različitim fakultetima. U cilju identifikovanja faktora koji imaju pozitivan doprinos na smanjivanje nelagodnosti u kontaktima sa osobama s ometenošću posebnu pažnju bi trebalo obratiti ne samo na učestalost kontakata, već i na njihov kvalitet, ali i na kvalitet i sadržaj obuke koja je studentima na raspolaganju.

Literatura

- Bakoč, A., Kalajdžić, O., Brojčin, B., & Glumbić, N. (2018). Skala interakcije sa osobama s ometenošću: Provjera faktorske strukture. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(2), 151–164.
- Beckwith, J. B., & Matthews, J. M. (1994). Measuring comfort in interacting with people with intellectual disabilities. *Australian Journal of Psychology*, 46(1), 53–57.
- Brojčin, B. (2013). *Inkluzivna edukacija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, CIDD
- Brojčin, B., Banković, S., Glumbić, N., & Kaljača, S. (2014). Socijalna nelagodnost budućih defektologa u interakciji sa osobama sa ometenošću. U M. Nikolić (Ur.), *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih* (str. 350–357). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli.
- Бројчин, Б., Павловић, А., Мاستило, Б., & Глумбић, Н. (2015). Ставови будућих специјалних едукатора према особама с ометеношћу. *Настава и васпитање*, 64(3), 489–505.
- Campbell, J., Gilmore, L., & Cuskelly, M. (2003). Changing student teachers' attitudes towards disability and inclusion. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 28(4), 369–379.
- Carlson, W., & Witschey, H. (2018). Undergraduate students' attitudes toward individuals with disabilities: Integrating psychology disability curriculum and service-learning. *Teaching of Psychology*, 45(2), 189–192.
- Forlin, C., & Engelbrecht, P. (1998). Pre-service teacher education for inclusive education in Australia and South Africa. *South African Journal of Higher Education*, 12(2), 215–223.

- Forlin, C., Fogarty, G., & Carroll, A. (1999). Validation of the factor structure of the Interactions with Disabled Persons Scale. *Australian Journal of Psychology, 51*(1), 50–55.
- Forlin, C., Jobling, A., & Carroll, A. (2001). Preservice teachers' discomfort levels toward people with disabilities. *The Journal of International Special Needs Education, 4*(1), 32–38.
- Forlin, C., Tait, K., Carroll, A., & Jobling, A. (1999). Teacher education for diversity. *Queensland Journal of Educational Research, 15*(2), 207–225.
- Gething, L. (1991). *Interaction with Disabled Persons Scale*. Sydney: University of Sydney.
- Gething, L., & Wheeler, B. (1992). The Interaction with Disabled Persons Scale: A new Australian instrument to measure attitudes towards people with disabilities. *Australian Journal of Psychology, 44*(2), 75–82.
- Hastings, R., Hewes, A., Lock, S., & Witting, A. (1996). Do special educational needs courses have any impact on student teachers' perceptions of children with severe learning difficulties? *British Journal of Special Education, 23*(3), 139–144.
- Iacono, T., Tracy, J., Keating, J., & Brown, T. (2009). The interaction with disabled persons scale: Revisiting its internal consistency and factor structure, and examining item-level properties. *Research in Developmental Disabilities, 30*(6), 1490–1501.
- Loo, R. (2001). A psychometric re-analysis of the Interaction with Disabled Persons Scale. *Canadian Journal of Behavioural Science, 33*(4), 245–250.
- MacLean, D., & Gannon, P. (1995). Measuring attitudes toward disability: The Interaction with Disabled Persons Scale revisited. *Journal of Social Behaviour and Personality, 10*(4), 791–806.
- Tait, K., & Purdie, N. (2000). Attitudes toward disability: Teacher education for inclusive environments in an Australian university. *International Journal of Disability, Development and Education, 47*(1), 25–38.
- Tracy, J. & Iacono, T. (2008). People with developmental disabilities teaching medical students – Does it make a difference? *Journal of Intellectual and Developmental Disability, 33*(4), 345–348.
- Wilkins, T., & Nietfeld, J. L. (2004). The effect of a school-wide inclusion training programme upon teachers' attitudes about inclusion. *Journal of Research in Special Educational Needs, 4*(3), 115–121.

THE LEVEL OF DISCOMFORT OF FUTURE SPECIAL EDUCATORS IN CONTACT WITH PERSONS WITH DISABILITIES

Slobodan Banković¹, Branislav Brojčin¹, & Andrijana Bakoč²

¹*University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia*

²*University of East Sarajevo – Faculty of Medicine in Foča, Bosnia and Herzegovina*

Abstract

The inclusion of people with disabilities in the community has recognized the importance of the beliefs and attitudes of professionals towards disability as key factors in providing quality services to these people. When it comes to negative attitudes towards people with disabilities, these attitudes may be based on feelings of discomfort that are related to feelings of uninformed and insecurity about the behavior or expectations of the person with disabilities during contact with them.

The aim of this paper is to determine the level of discomfort among students in the Special Education and Rehabilitation program regarding interactions with people with disabilities.

The research included 45 students (41 females and four males) in the final year of the Special Education and Rehabilitation Program at the Faculty of Medicine in Foča. Respondents' age ranged from 21 to 28 years ($AS = 22.49$, $SD = 1.49$). The Discomfort and Fear subscale, extracted as part of the Serbian adaptation of the Interaction with People with Disabilities Scale (Gething, 1991), was used to assess the level of discomfort.

The mean scores obtained on the Discomfort and Fear subscale ranged from 1.0 to 3.6 ($AS = 1.87$, $SD = 0.60$). The results suggest that respondents, on average, feel comfortable interacting with people with disabilities. Variables, such as age, frequency of contacts, attendance at regular classes, extent of formal training in inclusive education, direction and year of enrollment, did not appear to be significant for the level of discomfort.

The reported low level of discomfort is an encouraging result when it comes to the attitude of the students surveyed towards people with disabilities. In order to gain more adequate insight into the level of discomfort of future special educators in contact with persons with disabilities, future research should include students of different years, as well as special education and rehabilitation students studying at different faculties.

Keywords: discomfort, disability, social interactions, special educators, students